

- [Головна](#) ▶
- [Дискусія](#) ▶
- Іван Монолатій. Таксонімія сили (потенціалу) Західноукраїнської народної республіки. 2. ЗУНР: форми (сектори) потенціалу

ІВАН МОНОЛАТІЙ. ТАКСОНІМІЯ СИЛИ (ПОТЕНЦІЯЛУ) ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ. 2. ЗУНР: ФОРМИ (СЕКТОРИ) ПОТЕНЦІЯЛУ

16 November 2019

[Див. Частина 1. Сила/потенціал ЗУНР: формальні показники](#)

В політичних науках, зокрема у царині міжнародних відносин існує чимало визначень поняття сили (потенціалу, влади) держави. Для її позначення використовують різні терміни, в епіцентрі яких завжди мусить бути потенціал – політичний (геополітичний), економічний, мілітарний, культурний тощо. Вже згадуваний мною Дж. Дж. Стоесінґер зауважував, що «сила у міжнародних

відносинах – це здатність держави використовувати матеріальні і нематеріальні засоби у такий спосіб, котрий впливатиме на поведінку інших країн»^[1]. Відтак різні конфігурації елементів, що утворюють силу держави можуть бути підґрунтям для кількох форм потенціалу, що їх активно виокремлює сучасна геополітика. Зокрема йдеться про підхід британського географа Ричарда Муїра (Richard Muir), який 1984 р. запропонував такі форми потенціалу держави: 1) морфологічну; 2) демографічну; 3) економічну; 4) організаційну; 5) військову; 6) зовнішньополітичну^[2]. Взаємодія цих форм дозволяє зрозуміти тріяду головних секторів сили держави – політичного економічного і мілітарного. Ця пропозиція була спрощеним варіантом- існуючого поділу на десять форм потенціалу держави, що його запропонували 1969 р. укладачі нью-йоркського *Словника міжнародних відносин* (упорядники Джек Плато (Jack Plano) і Рой Олтон (Roy Olton) під гаслом «Елементи національної сили»^[3]: 1) величина, положення, клімат і топографія державної території; 2) корисні копалини, джерела енергії і здатність до продукування товарів першої необхідності; 3) населення (кількість, вік, стать, дохід на особу); 4) обсяг промисловости; 5) ефективність транспортної системи і засобів комунікації; 6) система освіти, рівень її наукового і технічного потенціалу; 7) кількість, озброєння і моральний стан Збройних сил; 8) природа і сила політичної системи держави, економіки і суспільства; 9) рівень дипломатії; 10) особливості національного характеру.

Зауважмо, що свого часу видатний американський дипломат Генрі Кіссінджер розмірковуючи про взаємозв'язок легітимности і сили виснував, що «баланс між легітимністю та силою надзвичайно складний; *що менша територіально й однорідна культурно географічна область, до якої він застосовується, то легше виокремити дієвий консенсус* (письмівка моя. – І. М.)»^[4]. З огляду на таке Кіссінджерове узагальнення, доцільно розглянути питання про форми потенціалу ЗУНР, адже, справді, вона була відносно малою територіально й культурно однорідною східноєвропейською державою у 1918–1919 рр. Наявні висновки істориків та необхідний емпіричний матеріал дозволяють почасти дослідити форми (секторів) потенціалу ЗУНР.

2.1. Морфологічний потенціал

Цю категорію можна залучати як аргумент сили, що впливає з розмірів, локалізації і картографічних елементів держави. Відразу зауважмо, що спеціально морфологічний потенціал ЗУНР не вивчався, а тому будь-які висновки будуть задалегідь умовними. Адже недаремно видатний географ Володимир Кубійович стверджував, що

«По роках великого зриву 1917–1921 р., після кількох років віднови самостійної української держави наш народ утратив ізнову незалежність, і його національна територія знову розподілена між різні держави. Те, що життя поодиноких віток нашого народу частинно замкнене в межах поодиноких держав – є причиною нашого недостатнього знання нашої всієї національної території»^[5]

Загальноприйнятими у сучасній історіографії ЗУНР стали факти, що, по-перше, новостворена ЗУНР територіально охоплювала 75 тис. км² з населенням понад 6 млн. осіб (у т. ч. 71% українців, 14% поляків, 13% євреїв, 2 румунів, мадярів та інших). А по-друге, фактично ЗУНР охоплювала лише територію Східної Галичини – 55 300

км² з 5 450 тис. осіб (у т. ч. 75% українців, 12% поляків, 11% євреїв, 2% – інших національностей)^[6].

Питання локалізації майбутньої держави закріпили у постанові УНРади про проголошення Української держави на «українських областях Австрії і Угорщини» 19 жовтня 1918 р. Законодавці становили, що

«1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині – а зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини творять одноцільну українську територію.

2. Ся українська національна територія уконституується отсим як українська держава. [...]»^[7]

Повну відповідність цієї постанови, зокрема й меж Української держави, що її проголосила УНРада 19.10.1918 р., підтверджує й зміст рапорта Миколи Василька, надісланого того ж дня ерцгерцогу Вільгельмові Габсбургу (Василію Вишиваному)^[8]. Цікаво, що у переддень завершення Першої світової війни, 10 листопада 1918 р., австрійський посол у Києві Карл Еміль Еґон Фюрстенберг у повідомленні до МЗС у Відні, зазначав: «Як я доповідав раніше, заява наших українців, що вони хочуть створити *самостійну державу з українських частин монархії* (письмівка моя. – І. М.) була сприйнята місцевими націоналістами з розумінням»^[9].

Інший, «географічно-етнографічний» вимір мала нота УНРади до Президента США Вудро Вільсона про утворення української держави від 26 жовтня 1918 р. Цей документ досить чітко окреслював територію ЗУНР:

«Державна територія цієї держави обіймає такі області:

1. Цілу так звану Східну Галичину, або краще властиву Галичину (колишнє староукраїнське галицько-володимирське князівство) з рікою Сяном, як західною границею включно з так званим краєм Лемків (Лемківщина), що належить до західної Галичини, але має суцільну українську більшість.

2. Українську частину Буковини, а саме політичні округи: Вижниця, Кіцмань, Заставне і Вашківці й часті округів Сторожинець й Серет, та нарешті:

3. Українську полосу східно-північної Угорщини, яка складається з комітатів Марморош, Угоча, Береґ, Унг, Земплин, Шарош й української частини Списького комітату, державну область з 7 мільонами населення, при чім Українці творять більшість понад 70 проц[ентів] загального населення»^[10].

Законодавчо територія ЗУНР була оформлена «Тимчасовим Основним Законом про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії», ухваленим УНРадою 13 листопада того ж року:

«Артикул II.
Границі

Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії, – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини, та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земляни, Уг, Берег, Угоча і Мараморш, – як вона позначена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга. Etnographische Karte der österreichische Monarchie, entworfen von Karl Freiherr Czernig, hezansge – gegen von der K. K. Direction der administrativen Statistik. Wien, 1855. Masstab 1:864.000»^[11].

Отже, як бачимо, основою офіційного закріплення території ЗУНР в документах УНРади був етнографічно-картографічний принцип, що його сповідувала Габсбурзька монархія. Адже саме таким чином австрійська статистика обмежувала відомости про етнічні спільноти імперії, певною мірою «розчиняючи» українську людність, знижуючи її етнічно-українську однорідність^[12].

Ба більше: проголошені, однак, фактично не встановлені, кордони новопосталої держави в основних рисах відповідали як зафіксованим доти австрійськими географами межам розселення українців у межах Габсбурзької монархії^[13] (що їх, зокрема використали й автори конституційного акта 13.11.1918 р.), як і границям української національної території, що їх визначив В. Кубійович. Останній зосібна зауважував, що «на півд[енному].-заході зорганізувала й перебрала владу Західна Українська Народна Республіка, Лемківщина, Закарпаття, Буковина й Хотинщина були лише короткий час під українськими державними впливами»^[14].

Значно доповнює знання про тогочасну (задекларовану) територію ЗУНР інформація М. Чубатого, що

«В імя проголошеного през[идентом]. Вільсоном права самоозначення тай вродженого нам почуття справедливости поклали ми границі нашої держави там, де сягала наша етноґрафічна границя – то значить, що ми піднесли право лиш до тої землі, котру заселює в значній більшости Український нарід. Не бажаючи чужого, обняла наша републику цілу так звану Східну Галичину, Угорську Русь і північно-західну Буковину. Границя нашої держави вела попри місто Ярослав, опісля Сяном коло Перемишля, влучала повіт Сянік та Ліско з рештою Лемківщини аж під Грибів, Криницю і Жеґестів, перетинаючи Карпати, збирала вона разом Закарпатську Україну себто північні части комітатів Спиш, Шарош, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мармарош. На полудневім сході границю нашої держави замикали гуцульські Карпати, до яких безпосередньо дотикала північна Буковина, заселена Українцями, себто повіти Вижниця, Заставне, Кіцмань, Вашківці, та части повітів Сторожинець і Серет»^[15].

2.2. Демографічний потенціал

Цей аспект сили держави включає в себе кількість населення і його структуру, рівень охорони здоров'я, а також «національний характер».

Загальновідомо, що згідно з останнім переписом населення 1910 р. в Габсбурзькій монархії налічувалося 3,2 млн. українців («русинів»). У відсотковому відношенні ця цифра розділилася так: Галичина (40,2%), Буковина (38,4%), Марамарош (44,7%), Берег (42,7%), Угоч (37,5%), Унг (38,2%), Шариш (22,3%), Земляни (11,4%), Спиш (7,1%)^[16].

Як бачимо, слідування у 1918 р. етнографічною мапою К. фон Черніґа (Karl Czörnig) (1855), лише підтвердило наявність ареалу розселення українців, котрі й мали б скласти основу для ЗУНР. Укладена 1980 р. Петером Урбанічем (Peter Urbanitsch) мапа національностей Австро-Угорської монархії, фактично, підтвердила, на підставі мовної і конфесійної належностей, ареал етнічно-української однорідності в межах Галичини, Буковини і угорських комітатів станом на 1910 р.^[17]

Як підкреслював М. Чубатий,

«Населенням не лишалася наша республіка позаду інших невеликих держав; її людність виносила около 6 $\frac{1}{4}$ мільона. Тим чином перевищала вона людністю значно Швецію, Норвегію, Голляндію або Фінляндію, а зрівнювалася з такими державами, як густо заселеною Бельгією або нинішньою Грецією. Та коли візьмемо під увагу, що полудневі і східні окраїни вже вчасно підпали під чужу окупацію, то на прочій частині області осталося грубо понад 5 мільонів населення»^[18].

Відповідь на питання про справжню кількість громадян ЗУНР могли б й дати й підрахунки на підставі ухваленого 8 квітня 1919 р. закону УНРади «Про право громадянства». Однак його положення, назагал демократичні, крили у собі небезпеку подвійного громадянства (що вже саме по собі унеможлиблював би точний підрахунок населення): усі громадяни ЗУНР одночасно вважалися громадянами УНР і, навпаки, громадяни УНР могли бути одночасно громадянами ЗУНР^[19].

Проблематичність визначення демографічного потенціалу ЗУНР складає й та обставина, що після проголошення держави та упродовж цілого часу функціонування її інституцій, державні службовці воліли послуговуватися даними останнього австрійського перепису населення. Скажімо для визначення кількості депутатських місць для майбутнього сейму держави, бралася (за переписом 1910 р.) цифра 5 644 175 осіб^[20].

А що такий підхід хибував на достовірність, показує, наприклад, ситуація з одним із міст тогочасної ЗУНР, Коломиєю, в якій ще 1910 р. проживали 42 676 осіб, а вже у лютому 1917 р. чиновники магістрату заявляли про 12 тис. містян (такий від'ємний показник свідчить про осіб, котрих забрали до війська, вивезли як «неблагонадійних», або ж вони померли, врятувалися втечею, поповнивши ряди біженців і/або ніколи вже не повернулися у рідне місто і т. д.). Однак вже у 1921 р. у Коломиї зафіксували 41 097 осіб, що свідчило про поступове відновлення балансу людських ресурсів, щоправда пов'язаного із розширенням меж міста і прибуття нових поселенців^[21].

Про структуру населення досліджуваного хронотопу 1918–1919 рр. можна говорити вкотре «оглядаючись» на попередні відомости, упорядковані статистичною службою Габсбурзької монархії. Згідно з поділом за т. зв. «розмовними мовами» 1910 р. на Галичині (в усіх підрахунках – у східній і західній частинах) зафіксували 50,2% тих носіїв української мови, котрі мали професії, пов'язані з землеробством чи лісівництвом, на Буковині відповідно – 46,7%; з промисловістю і промислом – відповідно 10,7 і 15,7%; з торгівлею і транспортом – 7,6 і 8,1%; з суспільною службою і вільними професіями – 15,0 і 19,9%; «україномовних» військовослужбовців було 29,7 і 34,4%, а от осіб без професій – 21,4 і 22,2%^[22]. Інший поділ населення – етноконфесійний, підрахунок якого здійснили аналогічно згідно із мовою спілкування: на Галичині нарахували 3 208 025 «україномовних» вірян із 8 024 524 осіб загалом (християн, юдеїв та позаконфесійних), котрі розмовляли українською, а на Буковині – 305 222 осіб із 800 157^[23].

Певним доповненням до цієї теми є процентні відношення населення, що його зафіксував Степан Томашівський нібито 1918 р.: 74,4% українців, 12,3% євреїв, 12,1% поляків та 1,2% німців^[24].

Отож, достовірних обрахунків населення за часів ЗУНР, через стан польсько-української війни, що унеможливила цілий комплекс заходів, необхідний для повноцінного функціонування держави, здійснити не вдалося. Це зауваження лише почасти може стосуватися й охорони здоров'я громадян ЗУНР, адже в новітній історіографії історії цієї української держави констатується, що влада, починаючи з грудня 1918 р., наказувала призначати повітових санітарних лікарів, створювати санітарні комісії, вживати заходів до відкриття лікарень, поліклінік, аптек, оплачувати працю всіх медичних працівників^[25]. Функціонувало галузеве міністерство уряду ЗУНР – Державний секретаріат суспільного здоров'я, утворене 9 листопада 1918 р., однак ліквідоване 4 січня 1919 р. (натомість утворили Санітарний відділ при Державному секретаріаті внутрішніх справ)^[26].

Незважаючи на несприятливі умови функціонування системи охорони здоров'я ЗУНР, все ж таки у запіллі, згідно з тогочасними даними, працювали «95 лікарів, 2 лікарки, 66 медиків, 8 медичок, 18 аптек, 25 лічниць, 12 приютів, 5,643 лідок і 48 дезинфекторів» (на фронті: «24 лікарі, 34 медики, 4 медички, 2 аптеки, 5 лічниць, 529 ліжок, 3 санітарні поїзди, 2 купальняні поїзди»)^{[27]*}.

Про фактичну, але разом із тим об'єктивну (з огляду на польсько-українську війну), відсутність у тогочасному суспільстві інституцій фізичного виховання свідчить й те, що у 1918 і 1919 рр. функціонувала лише одна (!) організація *Соколів* (у той час, коли 1914 р. нарахували 974 *Соколів* і *Січей*, об'єднаних у *Соколі-Батьку* і 813 *Січей*, об'єднаних в *Українському Січовому Союзі*)^[28].

Щодо «національного характеру» зауважмо, що вже 12 листопада 1918 р. часопис *Діло* опублікував редакційну статтю «Ідеал цілої нації», яка озвучила ідею створення єдиної, самостійної і демократичної української держави по обидва боку Збруча, «здійснення ідеалу української нації, як і повне політичне визволення через утворення власної самостійної, незалежної, вільної держави»^[29].

2.3. Економічний потенціал

До нього зараховують торговельну спроможність держави, ефективність її використання, експорт-імпортні взаємини.

Однак побіч запевнення в урядовому рефераті «Уладження фінансових справ Галицької держави», датованого жовтнем 1921 р. (а, отже, в умовах еміграційної дійсності), що «Торговельна політика Галицької держави (тут і далі у документі – підкреслення в оригіналі. – *І. М.*) повинна опертися на свобідній торгівлі у внутрі, усуваючи всякі примусові організації з часів світової війни та даючи спромогу розвинути приватній ініціативі, конкуренції і промисловості»^[30], відомостей про економічний потенціал ЗУНР, катма.

Дослідники зауважують, що діяльність Державного секретаріату торгівлі і промислу, утруднювали незначний товарообіг та відсутність належної комунікації. Сюди ж додають саботаж службовців, самоуправство місцевих адміністрацій, обмежені можливості експорту й імпорту товарів та продукції, суперечности з військовим командуванням^[31].

Приміром, якщо подивитися на статистику українських кооперативів у 1918 і 1919 рр., побачимо 1286 і 1294 членів товариства *Народна Торговля* відповідно, а також 19 крамниць^[32]. Однак слід зважити на те, що *Народна торговля* фактично об'єднувала довкола себе міську споживчу кооперацію, то *Центросоюз* – сільську. 1918 р. загальний товарооборот цієї організації склав приблизно 20 млн. корон, а касовий оборот – приблизно 107 млн. корон^[33]. Центральна фінансова установа української кооперації – *Центробанк* – у 1918 і 1919 рр. об'єднувала відповідно – 879 членів, 440 кооперативів та 892 членів, 443 кооперативів. Загальний оборот складав відповідно 134 і 68,7 млн. корон^[34]. Кооперативний банк *Дністер* у 1919 р. мав 6,7 тис. клієнтів, 161 тис. корон резервного фонду і 99,9 млн. корон касового обороту^[35]. Разом з цим не функціонувало товариство *Сільський господар*, незважаючи на те, що 1918 р. воно мало 88 філій, 1815 гуртків, 83,4 тис. членів. Це, звісно, позначилося й на економічному потенціалі ЗУНР^[36].

А що основною валютою досліджуваних років, фактично, залишалися австрійські корони, важливим є зауваження М. Чубатого, про те, що

«Окремої валюти ми не знали. Через цілий час ходили нестемпельовані австрійські корони. Довгий час вагалися наші фінансові круги, чи приступити до стемпелювання корон, чи ні, остаточно рішено нестемпелювати. Та з одного боку брак сеї валюти в державних касах, з другого боку живий рух з Придніпрянщиною змусив правительство Західної Области ввести гривню, спершу як допускаємий платничий засіб, опісля як примусовий побіч корони, назначуючи, що одна корона вартістю рівна одній гривні, а оден карбованець рівний двом гривням або двом коронам»^[37].

Тож проблема економічного потенціалу ЗУНР була, вочевидь, найвразливішою. Для українських діячів того часу це була вже справа недалекого майбутнього. Як стверджував Василь Струк у статті «Економічне значення перевороту 1 листопада 1918 р. для українського народу у Східній Галичині»,

«Дуже важне, щоби український народ завчасу [...] приготувався і це в трьох напрямках: по перше, щоби витворити власний промисл, торговлю і ремесло; по друге, щоби надмір свого населення скермувати до заняття в промислі, ремесл і торгівлі польській та жидівській, бо

капітал на дальшу мету не буде міг придержуватися прінципу ексклюзивности, а буде шукати собі доброго а дешевого робітника, без огляду на його національність; по третє, щоби витворилися між українським народом Східної Галичини а Великої України тісні економічні взаємини»^[38].

2.4. Організаційний потенціал

Йдеться про якість уряду і підлеглих йому щаблів адміністрації, ефективність поширення його влади в державі і за кордоном. Ці чинники, мабуть, найемоційніше охарактеризував М. Чубатий:

«Будували ми її (ЗУНР. – *І. М.*) серед ворожої бурі і громів, будували з малих початків з сирого, не все пригожого матеріялу. [...] Коли ми писали про добрі сторони наших урядів, не хотіли ми тим сказати, що вони були найлучші, та ми розуміли, що серед обставин, серед яких ми будували свою державу, красше устроїти було годі. Говорилося також, що під деякими оглядами не все було в порядку – то також не з іншою ціллю як лиш, щоби вірно представити, який лад був у нашій хаті. При обговорюванню кожної важнішої справи ми все кінчили болючюм – “сього не можна було перевести” – “сього не можна було докінчити” – і так дальше ізза – маєвих подій 1919 р. *Наша хата впала, та не своєю безсильністю – се цілком певне! Її повалила, чужосторонна, нерівна нам сила* (письмівка моя. – *І. М.*)»^[39].

Натомість міркування М. Лозинського про кадровий потенціал уряду ЗУНР (Державний Секретаріят), створеного 9 листопада 1918 р., балансують між спогадом й аналізом:

«З партійного становища Державний Секретаріят був коаліційний, одначе з рішаючою перевагою національно-демократичної партії [...] Сей с[к]лад Державного Секретаріяту був очевидно тимчасовий і більше випадковий ніж пляновий: вибиралося людей, які були під рукою. Одначе з другого боку відбивав він перевагу національної демократії в громадянстві. А що національно-демократичні діячі вирости й постарілися в передвоєнних австрійських відносинах, то се відбилося також на їх теперішній діяльності, до якої треба було людей революційного виховання. З технічного боку склад Державного Секретаріяту був завеликий. Творилися окреми секретаріяти так як у “людей” , – себ-то в великій упорядкованій державі. Тимчасом на той час більше надавався виконуючий орґан, зложений з малого числа людей»^[40].

Зауважмо: насправді в 1918–1919 рр. Державний Секретаріят – це спрощена назва *Ради Державних Секретарів* – уряду ЗУНР. До нього входили Державні секретаріяти: віроісповідання; військових справ; внутрішніх справ; заграничних

справ; земельних справ; освіти і віроісповідань; пошти і телеграфу; праці та суспільної опіки; публічних робіт; судівництва; суспільного здоров'я; торгівлі і промислу; фінансів; шляхів; а також Державний нафтовий комісаріят і Державний харчовий уряд^[41].

А що внутрішньополітична ситуація в досліджуваному хронотопі мала складний характер, ефективність функціонування владних інституцій, як виснує Олег Павлишин, ускладнювали невизначеність статусу місцевих органів самоврядування, неузгодженість повноважень та дій місцевого цивільного і військового керівництва тощо. Ба більше: компрометація національної інтелігенції як представників влади, призвела до втрати довір'я до державних інституцій ЗУНР^[42]. Адже, як згадував М. Чубатий, «устрій нашої республіки в перших днях у багатьох подібний до радянського ладу з тим, що наші ради репрезентували не одну класу (робітництво і селянство), але одну націю (диктатура однієї нації) [...]»^[43].

Ще одну не менш важливу причину називає Х. Томенчук:

«Одна з причин труднощів, суперечностей організації і становлення виконавчої влади ЗУНР-ЗОУНР полягала у відсутності чіткої ідеологічної концепції будівництва західноукраїнської державності. Вона еволюціонувала, видозмінювалася під впливом військово-політичної ситуації на фронті, міжнародної громадської думки (намагання отримати підтримку й визнання з боку європейських держав), західних демократичних доктрин (право народів на самовизначення тощо), до- і відцентрових тенденцій українського соборницького руху, суспільно-політичних процесів у Наддніпрянщині, досвіду державотворення молодих слов'янських держав тощо»^[44].

Однак надзвичайно важливо, що ЗУНР вирізняла «певна стабільність режиму», адже тут не допустили приходу до влади лівого уряду (на відміну від Наддніпрянщини) й уникнули місцевого сепаратизму політичного характеру^[45]. Цьому почасти сприяла діяльність парламенту – УНРади – особливості функціонування якого хоча й не входять у засяг організаційного потенціалу держави (згідно з типологією Р. Міура), однак мають для визначення сили ЗУНР виняткове значення. Адже з листопада 1918 р. по червень 1919 р. УНРада діяла як тимчасовий верховний представницький орган держави, виконуючи функції, пов'язані із забезпеченням представництва інтересів різних верств населення, законотворчістю, формуванням державних органів та контролем за діяльністю виконавчої влади, забезпеченням публічності політики^[46].

Відтак саме «тимчасовість» негативно позначилась на організаційному потенціалі ЗУНР: як згадував М. Лозинський, «налагоджено державний апарат: зорганізовано правильну працю Української Національної Ради [...] Правда цей апарат не відзначався глибокими політично-соціальними змінами [...] він був *тимчасовий* (тут і далі – письмівка моя. – І. М.), призначений служити тільки доти, доки Східна Галича не зіллється з Великою Україною в одну державну цілість. [...] Так думали творці сього апарату. Крім того головною їх журою була війна з Польщею, яка дуже болоче нагадувала їм *тимчасовість* їх державної творчості»^[47].

2.5. Військовий потенціал

Ця форма сили держави включає кількість, типи і якість озброєння, військовий персонал, його розміщення, а також якість стратегії і тактики. І хоча мова про чисельність ГА вже попередньо була (**див. 1.1**), слід зважити на формулювання Л. Шанковського «Від імпровізації до організації»^[48], котре загалом свідчить про складність формування Збройних сил ЗУНР. Бо, як зауважував М. Чубатий, «не в спокійну годину прийшла на світ наша держава; перші свої дні зачала вона від оборони свого існування»^[49]. А пояснюючи вклад Галичини в українську національно-визвольну боротьбу, Іван Лисяк-Рудницький констатував: «А факт залишається фактом, що одна провінція, яка своїм простором дорівнювала приблизно одній східноукраїнській губернії, виставила армію, яка своїм числом (не згадуючи про дисципліну) дорівнювала, а, мабуть, і перевищувала армію, що її виставив кількадесятимільйоновий східно-український масив»^[50].

Показово, що вже 30 жовтня 1918 р. львівська делегація УНРади постановила, що «признає український Легіон Січових Стрільців за основу і завязок національної збройної сили Української Держави»^[51], а 9 листопада інтендантська комісія у наказі «До Української Армії» проголосила: «з днем 1 листопада 1918 р. усе військове майно на українській території стало власністю Української Держави»^[52]. Підґрунтям військового потенціалу ЗУНР стали створені 13 листопада три військові області (Львів, Тернопіль, Станиславів) і 12 військових округів^[53]. Одночасно 16 листопада почали складати списки офіцерського складу^[54]. Функціонував Державний секретаріат військових справ (створений 09.11.1918 р.), у компетенції якого були організація і керівництво Збройними силами ЗУНР^[55].

Загалом у період польсько-української війни 1918–1919 рр. загальна чисельність українського війська могла становити, 110–125 тис. старшин і вояків^[56]. Згідно підрахунків В. Кучерука, роти військ ГА та їх питому вагу складали вояки того чи того роду зброї у відсотковому відношенні до загального числа вояків армії: піхота – 66,2%, артилерія – 10,5%, кіннота – 2,6%, панцерні частини – 1,5%, авіація – 1,5%, технічні формації – 4,5%, частини зв'язку – 3,0%; від кількісного складу армії – запілля – 10,2%^[57].

Досі до кінця нез'ясованим залишається потенціал окремих родів Збройних сил ЗУНР:

- авіація (80 літаків, з них лише 25 могли здійснювати польоти^[58]; загальна кількість боєздатних літаків одночасно не перевищувала 10-15^[59]);
- артилерія (від 16^[60] до 187^[61] гармат);
- кіннота (на Наддніпрянщині нараховувала 1340 шабель^[62]);
- панцерні частини (2-3 панцерні автомобілі, 1-3 панцерні потяги)^[63].

Військовий потенціал ГА по-різному оцінювали її сучасники. Найперше критичними є думки Ганса Коха про оперативні можливості ГА:

«Коли взяти під увагу незміренні простори східно-європейського обширу та прямо авантурницькі ситуації, в яких часто опинювалася УГА, треба зауважити, що оперативні можливості її булавого проводу були розмірно невеликі. Склалися на це в першу чергу, якщо не повна недостача всіх, дослівно всіх, технічних допоміжних

середників модерної армії. УГА на цілому протязі операцій, від листопада 1918 до кінця свого існування в літі 1920 р. з крайових засобів, тобто “з руки та до рота”. Вона не мала налаштованого як слід ні якогонебудь технічного, ні навіть санітарного постачання»^[64].

Натомість для Миколи Капустянського, ГА

«являла собою боєздатну регулярну армію з не зовсім відповідним, мало досвідченим командним складом; в ній панував лад, карність і добре було організоване заплілля; на військово забезпечення ГА була бідна. З національного боку це була одноманітна маса, з піднесеним національним почуттям (розбивка в оригіналі. – *І. М.*)»^{[65]*}.

Стосовно ж стратегії, вкрай необхідної для військового потенціалу держави, то про неї Л. Шанковський стверджує, що політичні й воєнні цілі ГА формулював уряд, який керувався «партикулярними галицькими інтересами, без уваги на стратегію загальноукраїнської боротьби»^[66]. Відтак про тактику ГА цей дослідник говорить як про «доктрину позиційної війни», яка, на його думку, мала фатальні наслідки для польсько-української війни 1918–1919 рр., адже

«оборонної війни трималася УГА не тільки тому, що чимало з її штабовців вважали за “єресь” кожну думку про маневрову війну чи реактивізацію кінноти [...] в уряді ЗОУНР, який вірив, що без цього й того можна обійтися, бо Антанта й так вирішить справу Галичини та жив постійним оптимізмом, що це вирішення буде безсумнівно в українську користь. Відповідно до цього сформулювалася теж урядова концепція, що все, чого УГА має доконати, це тільки “витримати” до часу остаточного вирішення. Уряд вірив, що грає в користь українців і в тому була основна помилка, бо час грав у користь поляків»^[67].

2.6. Зовнішньополітичний потенціал

Зазвичай сюди зараховують різні аспекти міжнародних відносин держави, її членство в міжнародних організаціях і союзах, а також міжнародний престиж держави. Відтак питання про зовнішньополітичний потенціал ЗУНР, ймовірно, є одним з «каменів спотикання» в дослідженні ініціатив цієї держави у царині зовнішньої політики саме у 1918–1919 роках. Сьогодні з упевненістю можна говорити лише про політику еміграційного уряду ЗУНР, головним чином популяризацію ідей незалежної нейтральної Галицької республіки, яка мала бути у Східній Європі своєрідним санітарним кордоном між демократичною Європою і більшовицькою Росією^[68].

Дискусійною є теза, що про свої права суб'єкта міжнародних міжнародно-правових відносин ЗУНР (тоді ще «Українська держава на українських областях Австрії і Угорщини») заявила вже 19 жовтня 1918 р.^[69] (див. 2.1), однак вартою увагою є вже згадувана нота УНРади до Президента США В. Вільсона від 26 жовтня того ж року. У ній зокрема говорилося:

«Наша держава хоче рішати сама в змислі самоозначення про свою будучність й скаже також суверенно після дальшого розвитку відносин, чи схоче лишитися далі самостійною, або прилучитися до державної України, що в кождім разі відповідалоби здійсненю бажання цілого народу національно зєдинитися в одній українській державі, – й затримує для себе право мати своїх власних заступників на загальній мировій конференції, щоб бути в силі в повні в цілости виконати право самоозначення українського народу»^[70].

Як показала історія, за основу міжнародно-правових відносин ЗУНР було взято основоположний принцип об'єднання з Україною. Чи не тому другим (після ноти 26.10.1918 р.) документом, котрий акцентує увагу на зовнішньополітичній орієнтації власне ЗУНР (а, фактично, на фіналі організації зовнішньої політики, яка так і не почалася), став Передвступний договір між УНР і ЗУНР від 1 грудня 1918 р.? Адже у цьому документі читаємо:

«1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись з Українською Народньою Республікою – значить заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава (письмівка моя. – І. М.), а натоміць увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілости, в Українську Народню Республіку»^[71].

Логічним кроком цього, як відомо, стала Ухвала УНРади від 3 січня 1919 р.:

«Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення українського народу, проголошує торжественно з'єдинене з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку»^[72].

Відтак саме день 3 січня 1919 р. є фактичною датою припинення ЗУНР свого державного існування, зокрема й того, що зовнішньополітичні інціятиви ЗУНР як новопосталої держави припинилася. Такий поворот подій мусив би бути дискусійним для сучасної історіографії ЗУНР, адже для сучасників ЗУНР вони викликали певні застереження. Зосібна для Осипа Назарука акт 03.01.1919 р. був «головним свідоцтвом про збірну національну психіку і політичний інстинкт сучасних Галичан» і «такий у своєму нутрі полеманий і такий противорічний документ»^[73]. Саме тому дипломати запитували, «кого і що ми мали в Ризі властиво заступати? Галицьку Державу, котру її власне легальне представництво вже третього січня 1919 р. уважало бувшою? (розбивка в оригіналі. – І. М.)»^[74]. Врешті оцінка О. Назарука є надто промовистою, якщо говорити про політичні еліти галицьких українців:

«Дальші уступи [...] заяви з 3 січня 1919 р. вправді являються немов висловом інстинктового страху і пропочуття супроти того, що можуть зробити з нашою землею ті, з котрими ми “зєдинялися”, – одначе ті уступи реґулюють тільки провізорію, а не, щоб так сказати “право власности”, котре духово було вирішене з днем 3 січня 1919 р. Наївне було б думання, що – мовляв – “ніхто” не має права “нас” відступати. Наївне, бо

ж ми не представляємо ніякого виїмку, а відступали й відступають частини своїх земель не такі народи, як український!»^[75]

Фактичний кінець міжнародно-правової суб'єктності ЗУНР покпала злука двох українських держав 22 січня 1919 р., яка, по-суті, лише підтвердила фактичне подальше розрізнене існування УНР і ЗУНР. З цього приводу Іссак Мазепа твердив, що «це проголошення української соборности було великим історичним актом в житті українського народу. Але фактично воно мало лише декляративне значіння. Бо остаточну ратифікацію акту з'єднання обох республік [...] мали перевести лише Українські Установчі Збори, скликані з території цілої України. До того часу Західня Область УНР залишалася з своїм окремим як законодавчим, так і адміністративно-виконавчим органом влади»^[76]. А Семен Шевчук недвозначно заявив: «уважати її (злуку. – І. М.) треба за прегарно зааранжовану “увертюру” до політичної опери, себто до об'єднання двох наших держав. “Увертюра” зістала відіграна досконало дня 22-го січня 1919 року, але опера не зістала відспівана, бо не явилися актори»^[77]. Чи не тому О. Левицький, згадуючи трагедію ГА на Наддніпрянщині, гірко стверджував: «Київ не то що загальній справі, а зокрема Галицькій Армії нічого не дав, але духово її зломив»^[78].

Цікавий, однак досі не зауважений тактичний чинник зовнішньополітичного потенціалу державних утворень доби Української революції – визнання ними євреїв окремою нацією або ж наявність/відсутність антисемітизму у них. У випадку ЗУНР маємо запевнення українського політикуму В. Вільсонові (у вже згаданій ноті), що

«Українці є народом, котрий наскрізь демократично й свободолюбно почуває й думає, й вони далекі від того, щоб завдавати насилля якій небудь національній меншині в їх державі. Найкращим доказом є те, що наша конституанта у Львові при означенню нарисів будучої конституції признала Жидів за окрему націю й забезпечила з гори пропорціональне виборче право, культурно-національну автономію й заступництво в правительстві для береження інтересів національних меншостей при будові цілого державного життя на основі загального, рівного, безпосереднього права голосування. Найсильніша національна меншість на просторі нової держави, себто Жиди, що числять міліон голов, хочуть української держави та з цілою силою повстають проти цього, щоб ще коли перейти під польське панування»^[79].

Не вдаючись у діалектику взаємин українців та євреїв у ЗУНР, доцільно зважити на слова Рубена Фана, котрий 1933 р. констатував: «якщо спроби досягнути автономії нічого не дали, то праця Східногалицької Ж[идівської]Н[аціональної]Ради все ж таки не була марною; вона – вперше в єврейській історії – встановила принцип нейтралітету, який виявився правильною стратегією. Він значною мірою захистив східногалицьке єврейство від погромів – як у період українського панування, так і за часів польського правління (письмівка моя. – І. М.)»^[80].

Тож питання про членство ЗУНР у міжнародних організаціях і союзах, а також міжнародний престиж цієї держави, є, скоріш за все, риторичним. А факт, що ЗУНР так і не було визнана жодною країною тогочасного світу (в той час коли УНР визнали незалежною державою на Бересті-Литовському в лютому 1918 р., а вона сама

встановила дипломатичні відносини з більш як 20 державами світу), ставить під сумнів ефективність діяльності Державного секретаріату заграничних справ^[81]. До того ж проблема ЗУНР офіційно не обговорювалася в 1920–1922 рр. й на засіданнях Ліги Націй^[82].

А стосовно міжнародного престижу ЗУНР, показовими вкотре є рядки О. Назарука, який твердив:

«Таке велике може бути значіння маленької країни, – поки вона сама (тут і далі розбивка в оригіналі. – *І. М.*) не зречеться свого престижу. [...] Причин упадку нашої старої державности треба шукати деінде, а не в обороні того престижу, бо він власне держав нашу державність.

Сильний упадок того *престижу, того нашого значіння в наших власних думках про нас* (письмівка моя. – *І. М.*) наступив за нашої памяти тоді, коли Галицька Національна Рада (насправді, УНРада – *І. М.*) зреклася Галицької Землі на користь наддніпрянської влади, ще на власній території, у Станиславові, дня 3 січня 1919 р. Се було підрізанням “морального нерву” нашої галицької державности і разом з тим державности всеї України, бо Галичина все була, є й досі її мозком. Акт з 3 січня 1919 р. се кольоніальний акт України, котрий нашими власними підписами призначив усю нашу землю по обидвох боках Збруча на кольонію, призначив під впливом запоморочення теорією про “єдність” того, в чім єдності не було й нема, а хіба – може бути колись, але тільки тоді, коли мозок не зречеться належного йому першенства прав і обовязків у відношенні до цього тіла.

З хвилиною, коли сам вибір представництва Галицької Землі, керуючись думкою на український схід, зрікався нашого права першенства і рішення на користь того сходу, те право рішення про всю нашу землю мусіло в послідовности перейти на Польщу і Росію з тої простої причини, що частина тих, на котрих *Галичане дня 3 січня 1919 перелили своє право, зрікався його виразно на користь Польщі, а друга частина на користь Москви* (письмівка моя. – *І. М.*)»^[83].

Чи не підтверджується таким чином теза В. Липинського «Силу нам дає піддержка московської чи варшавської метрополії», згадана мною на початку цієї розвідки? (див. покликання 3).

І ще: а чи до снаги нам, теперішнім дослідникам історії ЗУНР, визнати, що подія, котра відбулася у Станиславові (нині Івано-Франківську) 03.01.1919 р., фактично, є прикладом сучасної теорії «Чорного лебедя» (*The Black Swan*) американського математика Нассіма Ніколаса Талеба (Nassim Nicholas Taleb) – тієї важкопрогнозованої, з огляду на наслідки, події?^[84] Звісно, цю подію передбачали, однак тогочасний український політикум зійшов на манівці нібито простого, а водночас оманливого бажання «одним махом» об'єднатися з УНР. Саме тому рішення УНРади про об'єднання ЗУНР з УНР, без сумніву, мало значні наслідки для українського державотворення – як позитивні, так і негативні. Як показала наша новітня історія, негатив тут переважав.

Отже, виснуючи у цій частині дослідження, зауважмо: з точки зору міжнародних відносин виокремлені форми потенціалу держави, як правило, мають створювати «єдиний вимір» сили. Чи складаються у своєрідне *Lego* форми потенціалу ЗУНР – це питання, яке з огляду на наявність/відсутність і/або достовірність/ненадійність показників, ніколи не матиме ствердної наукової відповіді. Відтак це вже *третя дилема* дослідження сили ЗУНР.

Іван Монолатій – доктор політичних наук, кандидат історичних наук, професор, дійсний член НТШ (Історична комісія)

^[1] Stoessinger J. R. *The Might of Nations. Word Politics in Our Time*. New York, 1969, p. 27.

^[2] Muir R. *Modern Political Geography*. Macmillian Publishers, 1984, p. 148.

^[3] *The International Relations Dictionary*, ed. J. C. Plane, R. Olton. New York, 1969, p. 58.

^[4] Кіссінджер Г. *Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті*. 2-ге вид.; пер. з англ. Н. Коваль. К.: «Наш формат», 2018, с. 13.

^[5] *Атлас України й сумежних країв*. Під заг. ред. д-ра Володимира Кубійовича. Львів: Український видавничий інститут у Львові, 1937, с. VII.

^[6] *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія*; Кер. авт. кол. Олександр Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001, с. 166.

^[7] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 1, с. 180-181, док. № 76.

^[8] *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung unter historische Hintergründe* von Theophil Hornykiewicz. Band IV. Philadelphia, Pa., USA; Druck und Verlag Ferdinand Berger & Söhne OHG, Horn, Österreich, 1969. S. 44 (Nr. 1004).

^[9] Ibidem. S. 63 (Nr. 1011).

^[10] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Керівник роботи і відповідальний редактор Олександр Карпенко. Т. 5, Кн. 1: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1918–1919 рр. Укладачі: Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2009, с. 21, док. № 1.

^[11] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 2, с. 5, док. № 1.

^[12] Монолатій І. *Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.* Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010, с. 117.

^[13] Bihl W. *Die Ruthenen*, In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band. III: Die Völker des Reiches. 1 Teilband. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980. S. 555.

^[14] *Географія українських і сумежних земель*. Опрацював і склав д-р Володимир Кубійович. Друге видання. Краків – Львів: Українське видавництво, 1943, с. 19-20.

[15] Чубатий М. *Державний лад на Західній Области Української Народньої Републики*, с. 6.

[16] Bihl W. *Die Ruthenen*, S. 560, Tabelle 63: Anteil der Ruthenen an der Bevölkerung einzelner Kronländer, bzw. Komitate (in Prozenten).

[17] *Nationalitätenkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie* [nach den Sprech- bzw. Konfessionserhebungen von Jahre 1910]; Entwurf: Peter Urbanitsch. Druck: Ernst Becvar. Maßstab 1: 1 500 000. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band. III: Die Völker des Reiches. 2 Teilband. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980 (ненум. додаток: Erläuterungen zur Sparchen- bzw. Nationalitätenkarte der der österreichisch-ungarischen Monarchie von Peter Urbanitsch).

[18] Чубатий М. *Державний лад на Західній Области Української Народньої Републики*, с. 7.

[19] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 2, с. 335-337, док. № 206.

[20] Там само, с. 408, док. № 254.

*Цікаво, що згідно із підрахунками В. Кубійовича, здійсненими 1930-х рр., загальна кількість населення Галичини (частини Краківського воєводства, цілих Львівського, Станиславівського і Тернопільського воєводств) (яка у певний період була «ядром» ЗУНР) на 1931 р. становила 5 435 тис. осіб (у т. ч. 3 299 українців (60,6%). Якщо ж, окрім відомостей про населення українських етнографічних земель у Польщі, врахувати відомости про населення українських етнографічних земель Румунії (Буковини і Мармарощини) – 488 тис. осіб (у т. ч. 319 тис. українців, з них 302 тис. (65,4%) на Буковині та 17 тис. (65,4%) на Мармарощині) та Чехословаччині (Підкарпатська Русь і частина Словаччини) 734 тис. осіб (у т. ч. 526 тис. українців (71,8%). Відтак, якщо порівняємо їх з даними 1910 р. побачимо виразну кореляцію. Зокрема для Галичини, яка у 1918–1919 рр. стала фундаментом ЗУНР, загальна кількість населення зменшилася заледве на 209 тис. осіб, що вже є само по собі проблематичним з огляду на зміну територіально-адміністративного поділу в II Речі Посполитій, відтік трудових ресурсів, осадництво тощо. (Див.: *Географія українських і сумежних земель*. Опрацював і склав д-р Володимир Кубійович. Друге видання. Краків – Львів: Українське видавництво, 1943, с. 315, табл.).

[21] Див.: Монолатій І. *Місто без властивостей. Коломийська фуга Великої війни*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014, с. 13, 169; Він же. *Цісарська Коломия 1772–1918*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010, с. 216-217, табл. 5, 7.

[22] Монолатій І. *Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.*, с. 137, табл. 13.

[23] Там само, с. 459, табл. 30.

[24] Schmidt A. *Ukraine. Land der Zukunft*. Berlin: Verlag Reimar Hobbing, 1939, S. 152.

[25] *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія*, с. 216.

[26] Давибіда Л. *Державний секретаріат суспільного здоров'я (ДССЗ)*, [у:] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1 (А–Ж). Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018, с. 515-516.

[27] Щуровський В. *Медична і санітарна Служба*, [у:] *Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у Визвольних змаганнях (Матеріяли до історії)*. Вінніпеґ: Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк, 1958, с. 280.

*За іншими даними, на усю ГА налічувалося 28 лікарів (Див.: Левицький О. *Галицька Армія на Великій Україні (Спомини з часу від липня до грудня 1919)*. Відень: З друкарні Г. Енгель і Син, 1921, с. 36).

^[28] *Атлас України й сумежних країв*, с. XLVIII, табл. 14.

^[29] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 1, с. 420, док. № 220.

^[30] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 3, кн. 1, с. 462, док. № 191.

^[31] Пугач Д. *Державний секретаріат торгівлі і промислу (ДСТП)*, [у:] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1 (А–Ж). Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018, с. 515-516.

^[32] *Атлас України й сумежних країв*, с. XLIII, табл. 7.

^[33] Там само, с. XLIII, табл. 6.

^[34] Там само, с. XLV, табл. 9.

^[35] Там само, с. XLV, табл. 10.

^[36] Там само, с. XLVI, табл. 11.

^[37] Чубатий М. *Державний лад на Західній Области Української Народньої Републики*, с. 516.

^[38] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 3, кн. 1, с. 201, док. № 101.

^[39] Чубатий М. *Державний лад на Західній Области Української Народньої Републики*, с. 49.

^[40] Лозинський М. *Галичина в рр. 1918–1920*, с. 44.

^[41] Див.: *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1 (А–Ж). Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018, с. 499-500, 503-520.

^[42] Павлишин О. *Суспільно-політична криза в ЗУНР у першій половині 1919 р.*, [у:] “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”. Вип. 18, Львів, 2009, с. 120, 121.

^[43] Чубатий М. *Державний лад на Західній Области Української Народньої Републики*, с. 11.

^[44] Томенчук Х. *Інституціоналізація політичної системи Західно-Української Народної Республіки*: дис. ... канд. політ. наук, с. 77.

^[45] Павлишин О. *Суспільно-політична криза в ЗУНР у першій половині 1919 р.*, с. 127.

^[46] Томенчук Х. *Інституціоналізація політичної системи Західно-Української Народної Республіки*: дис. ... канд. політ. наук, с. 47.

^[47] Лозинський М. *Галичина в рр. 1918–1920*, с. 66.

^[48] Шанковський Л. *Піхота Української галицької армії*, [у:] *Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у Визвольних змаганнях (Матеріали до історії)*, с. 151.

^[49] Чубатий М. *Державний лад на Західній Области Української Народньої Республіки*, с. 22.

^[50] Лисяк-Рудницький І. *Вклад Галичини в українські визвольні змагання*, [у:] Іван Лисяк-Рудницький. *Історичні есе*. Том 2. К.: Основи, 1994. С. 54.

^[51] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 4, с. 18, док. № 1.

^[52] Там само, с. 33, док. № 17.

^[53] Там само, с. 64, док. № 40.

^[54] Там само, с. 73-74, док. № 47.

^[55] Литвин М. *Державний секретаріат військових справ (ДСВС)*, [у:] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1 (А–Ж). Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018, с. 503-506.

^[56] Шанковський Л. *Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія*, с. 24.

^[57] Кучерук В. *Українська Галицька Армія: довідник*, с. 255.

^[58] Шанковський Л. *Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія*, с. 291.

^[59] Харук А. *Авіація Галицької Армії (Летунство ГА)*, [у:] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1 (А–Ж). Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018, с. 17.

^[60] Шанковський Л. *Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія*, с. 284.

^[61] Кризивиук Л., Литвин М., Ткачук П. *Артилерія ГА*, [у:] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1 (А–Ж). Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018, с. 61.

^[62] Шанковський Л. *Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія*, с. 288.

^[63] Там само, с. 292, 293.

^[64] Кох Г. *Військовий провід Української галицької армії*, [у:] *Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у Визвольних змаганнях (Матеріали до історії)*, с. 132.

^[65] Капустянський М. *Похід Українських Армій на Київ – Одесу в 1919 році (Короткий воєнно-історичний огляд)*. Книга друга (частина III). Видання друге. Мюнхен, 1946, с. 26.

*Як зауважував Осип Левицький, «З хвилиною переходу Галицької Армії за Збруч перший раз появилася на Україні українська більша, зорганізована, правильна військова сила (90 правдивих тисяч), збудована на європейських військових основах, міцна національним патріотичним духом та карністю, свідомо своєї цілі та завдання» (Левицький О. *Галицька Армія на Великій Україні*, с. 49).

^[66] Шанковський Л. *Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія*, с. 63.

^[67] Там само, с. 270.

^[68] Литвин Н. *Політика еміграційного уряду ЗУНР*: дис. ... канд. політ. наук; 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2013, с. 5.

^[69] *Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія*, с. 5.

^[70] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 1, с. 24, док. № 1.

^[71] Там само, с. 25, док. № 2.

^[72] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 2, с. 142, док. № 93.

^[73] [Назарук О.] *Галицька Делегація в Ризи 1920 р.* Львів: Накладом Української Християнської Організації, 1930, с. 37, 39.

^[74] Там само, с. 39.

^[75] Там само, с. 40.

^[76] Мазепа І. *Україна в огні і бурі революції 1917-1921*. І. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. Прага: Українське видавництво «Пробоем», 1942, с. 87.

^[77] Шевчук С. *Пора сказати правду про наші Визвольні змагання. Добитися волі для Галицької землі. 1918-1939*. Торонто, 1965, с. 48.

^[78] Левицький О. *Галицька Армія на Великій Україні (Спомини з часу від липня до грудня 1919)*, с. 10.

^[79] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали у 5-ти томах*. Т. 5, Кн. 1, с. 23-24, док. № 1.

^[80] Фан Р. *Історія Єврейської національної автономії в період Західно-Української Республіки*; пер. з їдиш А. Фурман. Львів: Манускрипт-Львів, 2019, с. 245.

^[81] Павлишин О. *Державний секретаріат заграничних справ (ДСЗаС)*, [у:] *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Т. 1 (А–Ж). Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018, с. 507-508.

^[82] Литвин Н. *Політика еміграційного уряду ЗУНР*: дис. ... канд. політ. наук, с. 166.

^[83] [Назарук О.] *Галицька Делегація в Ризи 1920 р.* Львів: Накладом Української Християнської Організації, 1930, с. 80-82.

^[84] Талєб Н. *Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у житті*; пер. з англ. М. Климчук. К.: «Наш формат», 2017, с. 29.